

EL NOM DE BIGUES NO ÉS ÀRAB

José A. RODRÍGUEZ LOZANO

En un article breu titulat *Bigues, un nom de lloc desxifrat*, el professor Pere Balañà i Abadia creu haver desentranat el nom de la localitat de Bigues, p. j. de Granollers, prov. de Barcelona, en identificar-lo amb l'àrab *biqā^c*, plural de *buq^{ca}*, "terreny, camp, indret, lloc, comarca, regió, país, estat" (1). Per demostrar-ho s'ha basat en quatre punts: a) en l'existència d'un altre lloc anomenat *Bigas* -Begues oficialment- p. j. de Sant Feliu de Llobregat, prov. de Barcelona, al qual assigna la referida etimologia àrab, que és també la de la vall de la Beqâ^c al Líban; b) en què ambdós -Bigues/Begues- es troben en fondalades envoltades de cingles i de petites elevacions de terreny, topografia coincident amb el significat preferit per ell de la paraula àrab; c) en què els seus dos termes municipals es dediquen des d'antigament al conreu de terres amb aigües abundants que fan fèrtils els seus sòls, igual com succeeix a la Beqâ^c libanesa i d) en la presència d'altres topònims àrabs dins les dues comarques on són emplaçats ambdós *Bigas*. És a dir, són com quatre pretextos per justificar una etimologia àrab que ha passat inadvertida durant segles, però pretextos que hem de desdenyar, ja que Bigues podria tenir aquella etimologia sense acomplir cap de les quatre condicions ni altres de semblants, talment com s'esdevé amb la resta de topònims àrabs de Catalunya (2). Tanmateix, la realitat és que malauradament el nom de Bigues no té cap mena de relació amb la llengua dels invasors musulmans, els quals, primer, es van assentar al territori i, després de ser expulsats, van fustigar-lo. I no la té pel que veurem en les següents raons fonètiques, semàntiques, topogràfiques i documentals.

Fonèticament, és del tot acceptable la conversió de -q- en -g-. Quant a l'accent, caldria haver esperat *Bigà*, igual que a la famosa vall de la Beqâ^c tantes vegades referida o com en els nostres arabismes de morfologia semblant: *albañil*, *albalá*, *arrabá*, *arsenal*, *azacán*, així com *Alfacar/Alfagar* en la toponímia (3). I és poc admissible pensar que l'addició de la -s- seria deguda a la necessitat de reflectir el significat plural de la paraula àrab en una altra paraula amb el tret plural del català.

Semànticament, *biqā^c*, a més de la traducció oferta dalt, podria referir-se a "camps, terres de conreu". Tal vegada amb el significat afegit d'extensió de terreny on les aigües i les fonts serien abundants, peculiaritat a la vall de la Beqâ^c, situada en una fondalada, com proposa en part el Sr. Balañà, per bé que sabem que el seu

nom no és degut ni a les aigües ni a la fondalada, sinó al fet de constituir una important unitat geogràfica del Lïban. Tanmateix, en el cas que acceptéssim la primera característica, respecte a l'abundància d'aigües i fonts, a Bigues succeeix el contrari, ja que "els torrents i les fonts sovint queden secs. L'escassetat d'aigua ja era pròpia de quan Bigues era només agrícola. Ara, que és sobretot residencial, el problema és molt més accentuat" (4). Encara que això, i per a temps anteriors, ho contradigui en part Madoz, com veurem a continuació.

Topogràficament, a més del que s'ha al·ludit abans, no sembla pas que Bigues sigui una vall fèrtil. Sí una fondalada que forma una superfície envoltada de cingles i de turons, amb un horitzó tancat per tots els costats. En això coincideix amb l'altre Begues, que, segons diu Madoz, és situat en "una hondonada circuida de cerros cubiertos de pinos en terreno áspero y pedregoso". En canvi, el mateix Madoz diu de Bigues que la riera de Tenes, en la qual desguassen els torrents Barbotes i la Bancó, fecunda el terreny, amb cabals d'aigua del volum de moles. Encara més, no he d'ometre aquí la descripció presentada per Madoz dels dos torrents, els quals mostren curioses coincidències amb el significat o amb l'ús de vocables de la mateixa arrel que *biqāc*, fins i tot amb la Beqāc mateixa. Del Barbotes diu que neix en un pou (a la ciutat de Medina a Aràbia hi ha menció expressa d'un pou anomenat *buqca*). I del de la Bancó, que brolla en una espècie de caverna oberta entre les roques (a la Beqāc del Lïban, diu Yāqūt que els habitants de les seves nombroses aldees beuen exquisides aigües de fonts que brollen a la muntanya, anomenades per això fonts de les cavernes) (5). Són simples coincidències inoperants, com ho seria en sentit contrari esgrimir que *baqāc*, una altra veu de la mateixa arrel, significa 'altiplà' o fer-ho amb *baqācā* 'terra erma', a causa d'un [sana] *baqācā*, 'any de secada' (6).

I, per últim, documentalment, el nom de Bigues està registrat en lletra àrab pel citat Yāqūt amb la grafia *bayš* o *biyš* i el situa a la província de Saragossa, perquè d'aquí era un personatge que va morir en aquell lloc (7). Aquest Bayš o *Biyš* és error explicable en un autor no hispanomusulmà que recollia una paraula estranya a la seva llengua. Per contra, Ibn al-Faradī, en biografar Tāhir b. Hazm, oriünd de Saragossa, diu d'ell que va morir com un màrtir en una *algazúa* contra *Bīgaš*, localitat situada en el camí de Barcelona (8). Això és, grafia poc semblant a la del terme *biqāc*, el qual, per ser genuïnament àrab, hauria mantingut sense errors, mentre que amb *Bīgaš*, versió que ha perdurat, transcrivia un topònim anterior de procedència aliena a la llengua àrab. Més tard, dos altres autors hispanomusulmans -al-Humaydī i al-Dabbī- també es refereixen a Tāhir b. Hazm, però fent-lo oriünd de Tortosa i proporcionant-nos la data de la seva mort: l'any 285 de l'hègira (28 de gener de 898/16 de gener de 899) (9). Mort esdevinguda, potser, com a membre de les tropes de Lope b. Muhammad que van atacar Barcelona i en qualsevol de les incursions que van seguir aquest atac, a conseqüència del qual, com és sabut, va morir Guifré el Pelós d'una llançada infligida per Lope b. Muhammad mateix.

NOTES:

1. Aparegut a la publicació municipal *Guia de les zones urbanes de Bigues i Riells*, ed. Ajuntament de Bigues i Riells, 1989, pàgs. 10-11.

2. Vegeu Joan Coromines, *Estudis de toponímia catalana*, ed. Barcino, Barcelona, 1965, vol. I, pàgs. 23-25, 265-266 i, sobretot, el mapa V en què n'apareixen al voltant de cent, eloqüentment ubicats.

3. Derivats els topònims de les versions àrabs *al-fajjār*, *kalāc*, *al-arab^cā*, *banī šamā^ca* i *iqtā^c roya*, respectivament.

4. Així ho afirma Lluís Galobart en la publicació de l'Ajuntament de Bigues abans citada, pàg. 12.

5. Vegeu P. Madoz, *Diccionario geográfico-histórico-estadístico de España y sus posesiones de ultramar*, Madrid, 1846, s.v. *Vegas* i *Bigas*.

6. Vegeu Yāqūt, *Kitāb mu^cšam al-buldān*, heraus, von Wustenfelf, Leipzig, 1886, s.v. citades al text.

7. Vegeu José A. Rodríguez Lozano, *Nuevos topónimos relativos a al-Andalus en el Mu^cšam al-buldān de Yāqūt*, en "Cuadernos de Historia del Islam", 8 (1977), pàg. 63 i nota 19.

8. En el seu *Ta'rīj ^culama' al-Andalus*, ed. F. Codera, Madrid, 1892 (BHA VII-VIII), biografia n.º 618.

9. La perfecta adequació gràfica i fonètica entre el *Bīgas* àrab i Bigas/Bigues de Granollers ha de confirmar la nostra identificació. Això, i que els comtes de Catalunya van començar la reconquesta de les terres contigües al sud del Llobregat ben entrat el s. X, sembla que impedeix la identificació de *Bīgas* amb Begas/Begues de Sant Feliu, situat en el petit espai triangular delimitat pels rius Anoia-Llobregat i Gaià, dominat pels musulmans, i en el qual es troba el 15% dels topònims àrabs de Catalunya. Recordeu que a Olèrdola, a Montmell i al Gaià mateix, llocs molt pròxims a Begas/Begues, no s'hi arriba sinó prop dels anys 929, 954 i 1076 respectivament; és a dir, molt després del 898, data de l'*algazúa* contra Bigues.

(Traducció de Pere Balañà i Abadia)

SOBRE BIGUES I LA INVESTIGACIÓ TOPONÍMICA: "MÈTODES" I "MANERES"

Pere BALANÀ i ABADIA

El lector interessat en la qüestió que tractem ja té ara a l'abast els dos textos (1 i 2) necessaris per poder jutjar des d'una posició personal ben informada. Però encara penso que, mentre que el primer tenia una finalitat merament divulgativa, el segon ha estat fet amb tots els requisits de la mentalitat investigadora universitària. Per això, per tal d'equilibrar una mica la desigualtat inicial, voldria afegir-hi algunes reflexions -intentaré que siguin entenedores- que es basen en una bibliografia no esmentada fins ara, inclosa al final per no carregar el text de notes. Quant al sistema de transliteració de la llengua aràbiga, utilitzo el de Balañà, *Terminologia* ("Revista de Llengua i Dret", nº 11, 1988).

Per començar, hem d'admetre que en la investigació toponímica, sobretot en el seu vessant més difícil, l'etimològic, hi pot haver "mètodes" i també "maneres". Per això creiem que ens hauria de preocupar molt poc la recerca de les etimologies dels noms de lloc si admetéssim, com afirma el professor Rodríguez Lozano, respecte a Bigues, que "podria tenir aquella etimologia [la que jo proposo, aràbiga] sense acomplir cap de les quatre condicions ["pretextos" els qualifica ell] ni altres de semblants, talment com s'esdevé amb la resta de topònims àrabs de Catalunya". Aleshores ja podem plegar, perquè si ni (1) la documentació més antiga dels topònims ni (2) les característiques geogràfiques o físiques del terreny ni (3) les dades econòmiques de l'entorn del lloc ni (4) la proximitat d'altres noms d'origen aràbic amb relació al que és investigat no serveixen per a res, llavors jo em pregunto per què ell addueix "raons" de tipus 1) fonètic, 2) semàntic, 3) "topogràfic" i 4) documental, a part de percentatges numèrics i càlculs distributius a fi de rebatre la meua hipòtesi etimològica. A més, encara n'hi havia un altre, de "pretext": el fet que ningú no havia gosat, fins aleshores, adjudicar un ètim concret per al binomi actual Begues/Bigues. I aquest objectiu tampoc no l'assoleix *El nom de Bigues no és àrab*. Molt bé: suposem que no ho sigui; només podem deduir que és pre-islàmic; però no sabem d'on ve i, per tant, no es pot dir que hàgim avançat gaire.

En segon lloc, a mi no em sembla, en absolut, que el fet que Bigues no tingui -si és que es demostra plenament- cap mena de relació amb la llengua dels "invasors" hagi de ser considerat com una circumstància "malaurada". El benivolgut Dr. Enric Moreu-Rey (q.e.p.d.) m'atribuïa una mena de "dèria" envers les coses que ell deia "de moros", i potser algun cop he "forçat" un xic les interpretacions (*Els noms de lloc de Catalunya*) en aquest sentit; però sempre m'ha interessat més una metodologia rigorosa i científica i només quan hi havia una versemblança o un dubte raonables he decidit arriscar alguna hipòtesi etimològica a partir de la llengua aràbiga. Tanmateix, en el cas present, no em semblen prou convincents els "arguments" del professor de Granada en relació amb Begues/Bigues. Així, per exemple, quan ell se sorprèn que algú descobreixi sobtadament una etimologia aràbiga que ha passat inadvertida (l'original castellà diu *desapercibida*) durant segles, oblida que, precisament, la filologia en general, i la lexicologia en particular (mots comuns, antropònims, topònims) avancen gràcies a les tasques que, com ara el Dr. Federico Corriente, es fan envers obres "cabdals" (*DECAT* de Joan Coromines). I això és el que fa progressar la ciència: hipòtesi-verificació-rectificació (si escolta).

Passem, doncs, als quatre grups de "raons" (fonètiques, semàntiques, "topogràfiques" i documentals) esgrimides pel professor Rodríguez Lozano. És clar que només apuntaré alguns "suggeriments" quan convingui:

1) Sobre l'aspecte fonètic, tan sols quatre "cosetes": a) la variació de l'accent àrab en passar al català els arabismes és pràcticament imprevisible. No hi ha unes "lleis fonètiques" matemàtiques d'equivalència, com saben molt bé els romanistes i arabistes (Coromines i Bramon, posem per cas); jo mateix ho he comprovat a bastament després d'estudiar exhaustivament l'antroponímia aràbiga del *Repartiment* de València i un miler d'arabismes aplegats al *DECAT* (Balañà, *Els musulmans*). b) Per treure'n deduccions sobre la llengua catalana no ens valen els exemples relatius a la

fonètica i a la morfologia d'una llengua tan diferent com la castellana (per cert, el topònim *Alarba* deriva d'*al-arba^{cā}* o d'*al-arbi^{cā}*; *al-arb^{cā}* -nota 3 del text 2- és fonèticament impossible en àrab). c) La marca -intuitiva o no- del plural català (-s) en mots d'origen àrab, l'he justificada diverses vegades en aquest mateix butlletí i no m'hi allargaré ara. d) És científicament demostrat (Steiger, pàg. 183; i també Barceló, Corriente, Vernet, etc.) que el so llatí -g- (oclusiu i fricatiu) davant "a, o, u, i, r" va començar a ser transcrit, com també el romànic equivalent, a l'àrab hispànic per *jim* (*Tagus*>*Tàju*), i també per *qaf* (*Caesaragusta*>*Saraqúst'a*) o *kaf* (*Tarrag[c]ona*>*T'arrakúna*) abans -o potser al mateix temps, però en conjunt amb més freqüència- que per *gàin*, fonema àrabic que no tenia equivalència exacta en les naixents llengües romàniques (ss. VIII-X). Per això establir una correspondència biunívoca perfecta entre un incert *Bígaix* i l'actual Bigues, especialment a partir del que en filologia anomenem un "hàpax" (accentuo segons la *GEC*), o sigui un mot documentat només en un exemple únic (és clar que pot tractar-se d'un topònim), em sembla molt arriscat.

2-3) Des dels punts de vista semàntic i "topogràfic", a part que l'ètim àrab proposat per a Begues/Bigues té una munió de significats acceptables (el *Vocabulista in arabico*, diccionari àrab-llatí llatí-àrab compilat en terres catalanes el segle XIII, el tradueix únicament per *provincia* amb les grafies *búq^ca*, *búqa^c* i *biqà^c*), i que el professor Rodríguez Lozano en cita i explica molts altres, el que és evident és que jo l'entenia llavors (i encara l'entenc: *Els noms*, pàgs. 97 i 259) amb el significat precís de "fondalada entre cingles on l'aigua s'estanca" (lloc que generalment també és fèrtil). I aquesta hipòtesi no ha rebut objeccions per part dels toponimistes catalans, que coneixen molt bé els dos indrets. Més aviat han aparegut noves dades "accessòries" (algú ho pot considerar "simples coincidències inoperants"): la mesquita i les monedes àrbigues trobades a Begues (memòria de l'excavació arqueològica de Manel Edo) -l'existència d'una "torre dels moros" a Bigues no és realment massa significativa-, que no afecten realment els aspectes semàntic i "topogràfic" dels llocs, però que històricament semblen abonar la possible etimologia àrabiga.

4) Per últim, si passem a les "proves" documentals (de debò només n'hi ha una de vàlida: la primera), per tal de facilitar al lector no arabista la comprensió del probable procés de transmissió de les informacions en la historiografia àrabiga medieval, he preferit establir-ne aquí una relació cronològica completa:

a) Ibn al-Farad'í (m. 1013), cordovès, que ho va sentir personalment d'Abú Zakarià *Iah'ia ibn Màlik ibn ^CÀiid*", quan escriu la biografia de T'àhir *ibn H'azm* (sempre amb aquesta grafia), que era de la mateixa condició (temps) que el pare d'Abú Zakarià, diu que l'esmentat T'àhir, "que era de Saragossa", i el seu amic tortosí *Iah'ia ibn ^CÀiid*", "que tenia cura de la seva germana, ^CA'ixa uh't T'àhir -com veurem més endavant Ibn al-Abbàr diu clarament que eren cunyats-, "van morir màrtirs en la incursió de *Bígx* (edició de Codera) o *Bigx* (edició del Caire, 1966), en el camí de Barcelona". Però no cita la data de l'enfrontament amb els cristians en què "van morir uns trenta homes" (biografia n.º 618). S'hi afegeix que T'àhir havia estudiat amb el seu conveí saragossà ^CAbd Al-làh *ibn Muh'ammad ibn al-H'aixxàb* i amb el tortosí *Àh'mad ibn Imàn*.

b) Al-H'umaidí (m. 1095), mallorquí, l'edició cairota (1966) del qual he pogut consultar gràcies a l'amabilitat de Xavier Ballestín, va beure en alguna font distinta de la d'Ibn al-Farad'í, perquè diu que T'àhir era un tortosí client dels omeies, que va estudiar amb Iah'iâ ibn Iah'iâ ibn Kat'ir al-Lait'í i altres i que “va morir a Al-Andalus l'any 85 (*sic*) [de l'hègira] màrtir en combat”. Per tant, si és que al-H'umaidí coneixia el text d'Ibn al-Farad'í, el nom del lloc de la incursió ja devia plantejar-li problemes d'identificació (biografia n.º 516).

c) Ad'-D'abbí (m. 1203), de Vélez, a la zona murciana prop de Lorca, copia quasi textualment al-H'umaidí però dóna la data del 285 h. (898-899) i varia algun mot (biografia n.º 860).

d) Iaqút (m. 1229), d'origen bizantí, i per tant oriental, no parla del personatge citat, T'àhir, sinó únicament d'un lloc anomenat *Bàix* (o potser *Bíix*, segons interpretació de Rodríguez Lozano mateix, que només inclou al text 2 present), que era “un dels districtes agrícoles (*nàh'ia*) de Saragossa, a al-Andalus”. Fixem-nos bé que un districte rural ha estat confós amb la ubicació d'una batalla, que d'un lloc “en el camí de Barcelona” hem passat a la circumscripció administrativo-econòmico-fiscal de Saragossa, i que d'aquesta ciutat era un personatge que, en canvi, és considerat tortosí per altres autors hispanoàrabs. Quin garbuix!

e) Ibn al-Abbàr (m. 1260), d'Onda, al País Valencià actual, quan escriu la biografia de Iah'iâ ibn ^CÀiid” (n.º 2.735), cunyat, amic i company d'estudis i de viatges (peregrinació inclosa) de T'àhir ibn H'azm, ens diu que ambdós van morir màrtirs en una batalla “a *Bigx*, en el camí de Barcelona, en un combat en què va haver-hi uns trenta morts” i, a més, que això “ho explica Ibn al-Farad'í; però no en l'apartat de Iah'iâ, sinó en el de T'àhir”. També cita la data (285 h.=898-899 dC) de l'enfrontament amb els cristians, amb què deduïm que Iaqút també coneixia la línia d'informació que venia de la part d'al-H'umaidí/ad'-D'abbí. El professor Rodríguez Lozano potser no ha entès aquesta doble via de transmissió o, almenys, no coneixia la versió directa d'Ibn al-Farad'í que ens ha llegat Ibn al-Abbàr i que, per contra, és la més coneguda gràcies a la interpretació que en va fer l'erudit arabista Lévi-Provençal (*Historia*, pàg. 258, nota 145) quan suposava textualment que *Bigash* (*sic*) “parece tratarse de la actual Begas, al sudoeste de Barcelona, casi a mitad de distancia a vuelo de pájaro entre esta ciudad y Villafranca del Panadés”. I, això no obstant, havent acceptat aquesta hipòtesi (*Bigash*=Begues) diversos historiadors catalans (Abadal, Vernet, etc.), el professor de Granada descarta la identificació del topònim de les fonts àrabigues amb Begues i prefereix situar la batalla a Bigues al-legant “la perfecta adequació gràfica i fonètica entre el *Bígaix* àrab [lectura interpretativa, com hem vist] i Bigues de Granollers” (nota 9 del text 2). Però sí que hauria d'haver considerat les primeres grafies documentades de Begues (*Índex, Els castells catalans, GGCC*, etc.): *Biges, Bigues, Beges*.

En definitiva, tan sols podem fer una “petita” objecció a la citada equivalència de llocs: Bigues (actualment municipi de Bigues i Riells) no ha estat mai “en el camí de Barcelona” perquè és justament a l'inici de la capçalera de la vall del Tenes, totalment reclosa en si mateixa, com reconeixen els mateixos geògrafs locals quan diuen: “De fet, Bigues i Riells tenen l'horitzó tancat gairebé pertot arreu, perquè pel Sud